

Прадмова

Гэты нумар выбіваецца з шэрагу нашых апошніх выпускаў.

Рэч у тым, што час эпідэміі каранавірусу і палітычна турбулентнай кампаніі па выбарах прэзідэнта мы вырашылі выкарыстаць для таго, каб вярнуцца (праўда, толькі на адзін нумар) у ранейшы фармат «акадэмічнага» выдання.

Гэта не значыць, што ні першая, ні другая падзея нам не цікавая. Проста яны лепей нададуцца да асэнсавання ў часопісным фармаце тады, калі мінецца троху часу. Больш таго, мы плануем выдаць адмысловы нумар, прысвечаны «Жнівеньскай рэвалюцыі» — але праз некалькі месяцаў, у канцы бягучага года.

Пераклад працы нарвежскага лінгвіста Крысціяна Швейгарда Станга «Стараруская актавая мова горада Полацка» на замову нашага часопіса быў зроблены амаль 10 гадоў назад.

Чаму мы вырашылі перакласці гэты тэкст?

Найперш таму, што гэта адна з першых грунтоўных прац заходняй лінгвістыкі, прысвечаных гісторыі беларускай мовы.

Не будзе перабольшваннем сказаць, што яе аўтар запачаткаваў традыцыю замежнага беларусазнаўства, якую пасля працягнулі амерыканскі лінгвіст украінскага паходжання Юры Шэрах (Шавялёў) (праца «Праблемы фармавання беларускай мовы» (Нью-Ёрк, 1953)¹, амерыканска-ізраільскі лінгвіст Поль Векслер (праца «Гістарычная фаналогія беларускай мовы» (Гайдэльберг, 1977)² і іншыя навукоўцы.

Сама праца «Стараруская актавая мова горада Полацка» выйшла друкам у 1939 г., г.зн. у канцы таго страшнага дзесяцігоддзя, калі беларуская гуманітарная навука, у прыватнасці, мовазнаўства, у БССР фактычна перастала існаваць.

Яе асноўныя прадстаўнікі былі або фізічна знішчаныя, або іншымі спосабамі выдаленыя з грамадскага і навуковага жыцця.

Як вынік, сур'ёзныя навуковыя даследаванні ў галіне беларускай лінгвістыкі ў межах СССР з пачатку 1930-х і да канца 1950-х не праводзіліся.

¹ Šerech Yury. Problems in the Formation of Belorussian. New York: Linguistic Circle of New York, 1953.

² Wexler Paul. A Historical Phonology of the Belorussian Language. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1977.

Праца Станга — гэта свайго роду рэакцыя на такі стан рэчаў. У ёй вы не знойдзеце адсылак да навуковых прац, выдадзеных у 1930-я гады ў БССР. Аднак у ёй багата матэрыялу, узятага з флагаманскіх даследаванняў, якія вяліся ў часы беларусізацыі. Ёсць адсылкі і на працы Яна Станкевіча – беларускага мовазнаўца, які жыў у Вільні, чым і быў уратаваны (да «вераснёўскага (1939 г.) паходу» Чырвонай Арміі) ад сталінскага тэрору.

Чым яшчэ адметная праца Станга? Тым, што была напісана на нямецкай мове, якая тады ўсё яшчэ выконвала ролю мовы акадэмічнай навукі ў Цэнтральнай і Паўночнай Еўропе. Такі стан рэчаў назаўсёды перакрэсліла Другая сусветная вайна: пасля яе напісаць у Нарвегіі працу на нямецкай мове па беларускай лінгвістыцы наўрад ці некаму прыйшло б да галавы.

Такім чынам, у працы, чый пераклад аддаецца на чытацкі суд, як у фокусе адлюстраваліся некалькі важных тэндэнцый акадэмічнага жыцця міжваеннага часу:

- жывы інтарэс заходніх навукоўцаў да беларускай тэматыкі;
- нараджэнне і разгром беларускай гуманітарнай навукі ў БССР;
- ажыццяўленне беларусазнаўчых даследаванняў на тэрыторыі міжваеннай Польшчы, у тым ліку беларускімі і польскімі навукоўцамі.

Дарэчы, лёс польскага мовазнаўца Эдварда Кліха, чья праца шматразова згадваецца на старонках гэтай манаграфіі, склаўся гэтак жа трагічна, як і лёс яго калегаў з БССР — Сцяпана Некрашэвіча ці Пятра Бузука — на працы якіх так жа часта спасылаецца аўтар. Прафесар Познаньскага ўніверсітэту (разам з іншымі яго выкладчыкамі) Эдвард Кліх быў расстраляны немцамі 1 снежня 1939 г.

Хоць гэтае даследаванне тычыцца лінгвістычнай праблематыкі, у ім ёсць сюжэт, важны для лепшага разумення ідэалогіі беларускага нацыяналізму ў XX ст. Гаворка ідзе пра палеміку паміж аўтарам гэтай працы і ўжо згаданым вышэй Янам Станкевічам наконт паходжання мовы канцылярыі вялікіх князёў літоўскіх.

Ян Станкевіч не проста так сцвярджаў, што мова канцылярыі ВКЛ фармавалася пад уплывам полацкага дзелавага пісьменства. Такое ўяўленне было неабходным для канструявання базавага генеалагічнага міфу беларускага нацыяналізму — пра беларускую дзяржаву ВКЛ. Згодна з гэтым міфам, як самі князі літоўскія, так, натуральна, і іх віленская канцылярыя, мелі беларускае паходжанне. У выпадку канцылярыі ВКЛ трэба дадаць, што яна нібыта знаходзілася пад уплывам полацкага дзелавага пісьменства.

Станг у гэтай працы рашуча запырэчыў такому падыходу і да-вёў, што на характар мовы канцылярыі ВКЛ вызначальна паўплы-вала паўднёваруская (г.зн. украінская) традыцыя пісьма. Полац-кае ж дзеловае пісьменства было правінцыйным што да Вільні і паўднёварускіх культурных цэнтраў, у тым ліку таму, што ў полац-кіх граматах пачынаючы ад XIV–XV ст. шмат паланізмаў і наогул адсутнічае адзіны правапісны стандарт.

Наколькі мне вядома, Ян Станкевіч ніяк не адрэагаваў на гэтыя тэзісы.

Асобна трэба сказаць пра тэрміналогію, якой прытрымліваўся Станг. Магчыма, некаму будзе рэзаць вока выраз «руская мова По-лацка» (ці падобныя фармулёўкі).

Трэба сказаць, што ў такім словаўжыванні няма ідэалогіі. Для акрэслення мовы адпаведнай эпохі аўтар ўжываў гістарычны выраз, які ў тую эпоху і бытаваў у гэтай зямлі. Менавіта пра «рускую мову» як пра мову свайго народу пісаў славуты ўраджэнец Полацкай зям-лі Францішак Скарына (і яго паслядоўнікі Васіль Цяпінскі, Сымон Будны і інш.).

«Рускую мову Полацка» трэба адрозніваць ад «расійскай» ці «маскоўскай» мовы тагачаснай Маскоўскай дзяржавы. Таму аўтар кажа аб «рутэнізацыі» (а не «русіфікацыі») запазычанай лексікі по-лацкімі пісарамі, чым яшчэ раз падкрэслівае адметнасць моўнага матэрыялу, які ён даследуе.

Пры канцы важна таксама дадаць, што навуковыя працы такога ўзроўню фактычна не старэюць.

Не верыце? Тады прачытайце гэтае даследаванне ад пачатку і да канца.

Валер Булгакаў